

УДК 159.923.2

ВНУТРІШНІЙ СВІТ ДОШКІЛЬНИКА ТА УМОВИ ЙОГО АКТУАЛІЗАЦІЇ

Кононко О. Л.

У статті обґрунтовано сутність та визначено структуру внутрішнього світу як важливої складової особистісного зростання в ранньому онтогенезі. Визначено особливості становлення внутрішнього світу на різних етапах дошкільного дитинства. Розкрито психологічні механізми та психолого-педагогічні умови актуалізації внутрішнього життя особистості у дошкільному закладі. Ключові слова: структурні компоненти особистості, свідомість та самосвідомість як ядро особистості, внутрішній світ дошкільника, ціннісне самоставлення, совість як внутрішня етична інстанція, психолого-педагогічні умови актуалізації внутрішнього світу дитини дошкільного віку.

В статье обоснована сущность и определена структура внутреннего мира как важной составляющей личностного взросления в раннем онтогенезе. Определены особенности становления внутреннего мира на разных этапах дошкольного детства. Раскрыты психологические механизмы и психолого-педагогические условия актуализации внутренней жизни личности в дошкольном учреждении.

Ключевые слова: структурные компоненты личности, сознание и самосознание как ядро личности, внутренний мир дошкольника, ценностное самотношение, совесть как внутренняя этическая инстанция, психолого-педагогические условия актуализации внутреннего мира ребенка дошкольного возраста.

The article substantiates the essence and shows the structure of the inner world as an important component of personal growth in early ontogenesis. It points out peculiarities of the development of the inner world at different stages in preschool childhood. It reveals psychological mechanisms and psychological conditions for the actualization of the inner world in a preschool institution.

Key words: structural components of personality, consciousness and self-consciousness as the core of personality, inner world of a preschooler, value self-attitude, conscience as the internal ethical authority, psychological and pedagogical conditions of actualization of the inner world of a child of preschool age.

Постановка проблеми. Сьогодні актуалізує необхідність посилення уваги науковців до проблеми формування в особистості, починаючи з дошкільного дитинства, активної позиції "Я – у – Світі", системи ціннісних ставлень до довкілля та самої себе, свідомості та самосвідомості [2]. Як зазначає І. Калінаускас, людство побудувало гігантську цивілізацію навкруги себе, а необхідність створення *цивілізації у внутрішньому світі* лише починає усвідомлювати [1; 2].

За висловом Е. Фромма, сьогодні, у все більш механізованому індустріальному світі, набуває особливої виразності феномен "байдужого ставлення до життя" – все більше людей з острахом, байдужістю або з ненавистю "протистоять життю", замість того, щоб жити у злагоді з довкіллям та згоді з собою [8, с. 7]. Це актуалізує необхідність дослідження, спрямованого на вивчення особливостей становлення психологічно здорової особистості в дошкільному віці.

Розгортаючи своє дослідження, ми керувались розумінням того, що основними компонентами особистості в ранньому онтогенезі виступають: *уявлення про своє "Я"* (внутрішнє і зовнішнє), *ціннісне ставлення до себе, емоційно-почуттєва та потребово-мотиваційна сфери, довільна поведінка*. Збалансований розвиток у дошкільному дитинстві усіх зазначених компонент сприяє формуванню в особистості свідомого ставлення до життя, відчуття задоволеності ним, зм'якшує вплив суперечностей, що виникають між її внутрішнім самопочуттям і намірами та зовнішніми вимогами й соціальними обмеженнями.

Важливим механізмом регуляції зовнішньої поведінки дошкільника виступає совість як внутрішня етична інстанція. *Совість* є здатністю дитини самостійно фор-

мулювати елементарні моральні обов'язки, реалізовувати моральний самоконтроль, вимагати від самої себе їх виконання, здійснювати оцінку своїх вчинків. Сформованість цього психологічного механізму засвідчують почуття провини та докори сумління. З цього часу дитина здатна встановлювати ієрархію між "хочу" і "треба", узгоджувати внутрішню і зовнішню реальності, самостійно регулювати свої дії, поведінку, емоції, самовизначатися у нових й невизначених ситуаціях за відсутності поряд дорослого.

Як зазначають провідні фахівці, можливість самодостатнього перебування у світі є запорукою повноцінного особистісного буття, функціонування в якості суб'єкта, носія одиначної самосвідомості, розвиненої рефлексії, прагнення до самовираження. Відомі психологи наголошують: процес становлення суб'єкта значною мірою залежить від того, як організоване та структуроване внутрішнє життя, внутрішня робота зростаючої особистості. Адже для неї важлива не стільки сама по собі життєва подія, скільки власні суб'єктивні можливості її інтерпретації [6].

У дослідженні ми виходимо з тези, що особистість змушена координувати свою поведінку між суб'єктивними переживаннями та загальноприйнятими оцінками. Якщо вони суттєво відрізняються між собою, вона або приховує своє суб'єктивне переживання (тікає у "внутрішню еміграцію"), або відстоює його, або шукає таке соціальне місце, де суб'єктивно пережите сприймається, як спільне. Згідно підходу І. Калінаускаса, найпоширенішою проблемою є невідповідність між тим, що в особистості відбувається всередині, і тим, що пропонує їй соціальний простір. Знаходження балансу між внутрішніми переживаннями та соціальними вимогами, узгодження внутрішнього життя зростаючої особистості з її зовнішньою поведінкою, залишається одним з важливих наукових та практичних завдань сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Екскурс у психолого-педагогічну літературу засвідчив, що вітчизняними та зарубіжними науковцями накопичено значний матеріал з проблеми розвитку самосвідомості у різному віці. Згідно даних К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьева, Л. С. Виготського, І. С. Кона, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, проблема становлення самосвідомості на різних етапах онтогенезу відноситься до вузлових у педагогічній психології. Як зазначає В. Д. Шадриков, особливої уваги дослідників потребує у цьому контексті вивчення внутрішнього життя особистості [9].

Зазначено, що істотним і малодослідженим залишається до сьогодні аспект авторства людини щодо власного внутрішнього світу. Положення про особистість як суб'єкта формування свого внутрішнього світу радше теоретично заявлене, ніж експериментально обґрунтоване й доведене. У першу чергу, це стосується раннього онтогенезу. Як підкреслює М. В. Папуча, явище самодетермінованості процесу становлення особистості не може визначатися лише біологічними та соціальними чинниками. Автор вказує на духовну складову особистісного розвитку взагалі, розвитку внутрішнього світу як важливої компоненти і показника його нормальної динаміки [4, с. 7].

Як зазначає І. І. Чеснокова, самосвідомість є складним феноменом, який визначає особистісний спосіб існування дитини. Основною функцією особистості в дошкільному віці є *розвиток внутрішніх процесів, які інтегрують результати самосвідомості*. На думку Д. Б. Ельконіна і О. В. Запорожця, на етапі дошкільного дитинства виникнення самосвідомості вважається найважливішим досягненням у розвитку особистості.

У дослідженні базуємося на узагальненнях М. І. Лісіної та А. І. Силвестру стосовно того, що самосвідомість дошкільника має складну, багатовимірну структуру, характеризується специфічною активністю суб'єкта на адресу свого "Я", його певними внутрішніми діями, установкою на ці дії, які мають емоційну специфіку і предметний зміст [3].

В єдиному процесі самосвідомості фахівці виділяють два аспекти: процес одержання *знань про себе* і процес *самоставлення*. Природно, що таке розмежування є науковою абстракцією, оскільки розділити знання про себе та ставлення до себе в межах психологічної реальності вкрай важко та й недоцільно. Адже будь-яка спроба дитини дошкільного віку схарактеризувати себе містить оцінний елемент. Я-образ і самоставлення складають цілісну Я-концепцію як сукупність уявлень про себе, спряжену з їх оцінкою.

Особливе місце серед розробників проблеми самосвідомості посідає концепція В. В. Століна, заснована на ідеї О. М. Леонтьєва про зв'язок діяльності, свідомос-

ті та особистості; про *особистісний смисл* як один з основних "утворюючих" свідомості. Згідно даного підходу, самосвідомість спрямована на власний особистісний спосіб інтеграції діяльностей, ієрархізації їх мотивів.

Відомий вітчизняний психолог С. П. Тищенко зазначає, що завдяки спілкуванню з дорослими й однолітками, а також самостійній діяльності в дошкільника виникає Я-образ, який у п'ятирічному віці є вже досить стійким утворенням. Автор підкреслює, що у зв'язку з цим *внутрішній світ* набуває для нього якісно нового суб'єктивного забарвлення, стає важливим регулятором життєдіяльності [7, с. 40].

На думку вказаного фахівця, *внутрішній світ* дошкільника хоча й відображає об'єктивні умови його існування у зовнішньому оточуючому світі, тим не менше *відносно автономний* по відношенню до останнього. Ця автономність уможливується завдяки активності самої дитини, спрямованої на *самопізнання та самоствердження* в соціальному мікросередовищі [7, с. 42].

Як зазначає С. Г. Якобсон, психологічною реальністю, яка визначає позицію дитини у випадку негативної оцінки її з боку оточуючих, є, у першу чергу, *позитивне уявлення про себе, позитивний образ себе, властивий більшості дошкільників*. При цьому автор підкреслює: лише подолання самою дитиною протиріччя між позитивним ставленням до себе в цілому та негативним, пов'язаним з оцінкою її окремих вчинків, слугує механізмом формування поведінки зростаючої особистості [10, с. 125].

Метою статті є аналіз сутності й особливостей розвитку внутрішнього світу дошкільника, визначення психолого-педагогічних умов його актуалізації в умовах дошкільного закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріали базуються на доробку вітчизняних та зарубіжних фахівців з проблеми розвитку самосвідомості в дошкільному дитинстві. Відправною слугує теза провідних фахівців стосовно самосвідомості як ядра особистості та важливого новоутворення дошкільного віку. Вона покладена в основу концептуальних засад дослідження, розробки понятійного апарату, визначення умов оптимізації освітнього процесу дошкільного закладу.

У дослідженні ви виходили з розуміння, що процес розвитку внутрішнього світу зростаючої особистості як цілісного утворення проходить упродовж дошкільного дитинства певні етапи. Встановлено вікові відмінності в його розвитку.

Уточнено, що процес інтенсивного становлення внутрішнього світу відноситься до двох або трирічного віку – періоду первинного народження особистості. Якщо раніше дитина говорила про себе у третій особі, то тепер починає використовувати займенник "я". Цим засвідчуються глибокі зміни в усвідомленні нею себе як суб'єкта дій, бажань, переживань. Від уявлень про себе дитина переходить до думок про себе. Вона диференціює зовнішнє і внутрішнє.

Визначено, що у молодшому дошкільному віці внутрішній світ дитини наповнюється новим змістом. Дитина усвідомлює власні бажання, зрілі можливості, своє прагнення до самостійності та досягнення успіху. Вона диференціює "я" і "не-я", розрізняє ставлення до самої себе та оточуючого світу, виділяє значуще-незначуще, безпечно-небезпечно, приємне-неприємне. Між чотирма-п'ятьма роками структура внутрішнього світу ускладнюється: в центрі знаходяться знання дитини про себе як суб'єкта та особистість, елементарна самооцінка, особисте ставлення до довкілля (предметного, природного, соціального). У п'ятирічної дитини сформоване почуття самоідентичності, яке становить фундамент особистості.

З'ясовано, що у старшому дошкільному дитинстві внутрішній світ набуває все більшої смислової визначеності й "закритості". Дитина починає приховувати від інших свої міркування, наміри, плани, поривання. Водночас внутрішній світ дитини шостого-сьомого років відкритий для зовнішніх впливів, звернений до зовнішнього світу, знаходиться з останнім в єдності. Це не перекреслює думки стосовно певної автономності і незалежності від зовнішнього середовища внутрішнього світу дитини-дошкільника. Свідченням цього є різні манери її поведінки з різними дорослими та однолітками. Дитина починає хитрувати, уводити дорослих в оману, таїтися. Її внутрішній стан і проявлена назовні поведінка можуть не співпадати.

Констатовано: у старшому дошкільному віці відбувається інтенсивне формування центральних смислових новоутворень внутрішнього світу – Я-образу та почуття самоідентичності. Завдяки набутому досвіду формуються і так звані "периферійні" його компоненти – здатність усвідомлювати і переживати усе, пов'язане з поняттям "моє". Отже, внутрішній психологічний світ дитини – це мікрокосм, центром якого є вона сама як *суб'єкт і об'єкт життєдіяльності*. За умови побудови

внутрішнього світу, його повноцінного функціонування, дитина завжди буде мати "внутрішню опору" для своїх життєвих вивів.

Зазначено, що з цією метою важливо розвивати у дошкільника базову потребу – в *емоційному контакті, у співпереживанні*. На базі цієї потреби виникає безліч соціалізованих дій і ставлень, у тому числі все те, що називається *інтимним життям*. Сучасне життя призводить до ущемлення задоволення цієї потреби, наслідком чого маємо невротизацію багатьох дітей. Ось чому вкрай важливо, щоб освітяни розуміли: внутрішнє життя дитини може суттєво відрізнятись від її зовнішньої поведінки. Це є результатом неспівпадання її суб'єктивних переживань і раціонального прийняття змісту та форми пред'явлення вимог того соціального простору, в якому вона прагне себе реалізувати.

Зафіксовано існування зв'язку між показниками внутрішнього комфорту дошкільників, мікрокліматом у групі однолітків та стилем спілкування з ними педагогів. У цілому емоційне благополуччя більшості дітей може бути оцінене як задовільне. Водночас слід визнати, що понад половини досліджуваних надали перевагу перебуванню вдома з рідними порівняно з відвідуванням дошкільного закладу. Найбільший емоційний комфорт відчувають самодостатні дошкільники, які посідають в групі високий статус. Найбільший дискомфорт відчувають "ізовані", неприйнятні однолітками, невпевнені у собі, надміру покірні, з низькою самооцінкою, тривожні діти. Вони потерпають від незадоволення ними педагогів та їхніх санкцій, а також від недобррозумілого й образливого поводження однолітків.

Усвідомлюючи важливість своєчасної та повноцінної актуалізації дошкільниками своїх внутрішніх проблем та конфліктів, педагог має збалансувати свою діяльність, спрямовану на підготовку дитини до школи (переважно фізичну та інтелектуальну), з вихованням таких важливих компонент особистості, як *почуття, воля та система цінностей*. Саме вони визначають справжню цінність особистості, її життєздатність, спроможність гармонійно входити у широкий світ, адаптуватися доплинних умов сучасного життя, узгоджувати внутрішні потреби із зовнішніми реаліями.

У дослідженні визначено умови, що сприяють гуманітаризації взаємодії дорослого з дошкільниками, а отже й актуалізації внутрішнього життя останніх. До важливих *психологічних умов та механізмів* відносяться:

- формування у дітей *свідомого ставлення* до свого душевного стану, уміння зосереджувати на ньому увагу, диференціювати за модальністю, визначати причини виникнення, адекватно на нього реагувати;
- розвиток *рефлексії* – здатності дитини усвідомлювати свої думки, бажання, переживання, самопочуття та те, як вони сприймаються іншими; будувати свою поведінку з урахуванням ймовірних реакцій на них значущих людей;
- заохочення проявів *совісті*, здатності самовизначатися, контролювати та регулювати свою поведінку та діяльність, давати собі звіт стосовно їх наслідків для оточуючих;
- актуалізація механізму *децентрації*, спроможності дошкільника поставити себе на місце іншої людини, виявити співчуття, емоційно відгукнутися на проблеми інших.

До *педагогічних умов*, які мають на меті актуалізувати внутрішнє життя дошкільника, допомогти узгодженню ним зовнішніх вимог та внутрішніх поривань, попередженню виникнення внутрішніх конфліктів, відносимо:

- збагачення педагогом своїх знань про стан та динаміку *психологічного здоров'я, емоційного благополуччя* кожної дитини групи;
- розширення *уявлень* дітей про внутрішнє життя, про ймовірні відмінності в їхніх думках, переживаннях та зовнішній поведінці; про власні чесноти і вади;
- вправлення дошкільників в умінні виробляти *адекватну самооцінку*, обґрунтовувати і відстоювати її;
- формування у зростаючої особистості *ціннісного самоставлення, почуття власної гідності*;
- виховання *емоційної сприйнятливості* як базової якості особистості;
- заохочення дітей до *самореалізації, самовираження та самоствердження* у соціально прийнятний спосіб;
- сприяння набуттю дітьми навичок *самопідтримки, самопомоги, самозахисту*;

• стимулювання *креативності*, заохочення проявів дошкільниками творчої активності, висловлення оригінальних ідей та прийняття самобутніх рішень.

Схарактеризовані вище умови та психологічні механізми сприятимуть гармонізації процесу перетворення соціальних вимог на внутрішні регулятори поведінки та діяльності дошкільника, слугуватимуть для нього внутрішніми опорами та зовнішніми орієнтирами, закладатимуть фундамент для формування його особистісного стрижня.

Оскільки функції сучасного педагога не обмежуються реалізацією навчальних та виховних завдань, привертаємо особливу увагу до такої важливої функції, що часто залишається в тіні, як **"догляд за душею"** зростаючої особистості. Адже більшість дітей, які відвідують дошкільний заклад, проводять з вихователем часу більше, ніж з батьками. Тривале перебування у галасливому й водночас жорстко регламентованому середовищі, неможливість побути наодинці, переважання орієнтації педагога "на усіх" над орієнтацією "на кожного", спричиняють емоційний дискомфорт, прояви нервовості, агресивності або відчуженості дитини. Усвідомлюючи це, слід частіше використовувати у педагогічній діяльності сучасні методи психогігієнічної спрямованості, створювати рекреаційні "зони", сприяти уникненню, винесенню назовні та витісненню дітьми своїх негативних переживань [5].

Висновки. У процесі дослідження особливостей становлення в дошкільному віці внутрішнього життя та забезпечення ефективних умов його актуалізації визначено, що дана проблема залишається однією з найменш розроблених у вітчизняній науковій літературі – філософській, психологічній, педагогічній.

Характеристика вікової динаміки змін у розвитку внутрішнього життя дошкільника, ускладненні його структурної організації та змістового наповнення дозволяють використати здобуту інформацію у сучасній педагогічній практиці – збагатити тематику виховної роботи дошкільного закладу, осучаснити технології, посилити увагу до такої педагогічної функції, як "догляд за душею" дитини.

За діяння у сучасному дошкільному закладі визначених вище психологічних механізмів та забезпечення психолого-педагогічних умов оптимізації освітньої діяльності сприятимуть актуалізації внутрішнього життя дітей дошкільного віку, розвиватимуть в них свідоме ставлення до своєї діяльності та поведінки, вдосконалюватимуть уміння співвідносити внутрішні потреби із зовнішніми умовами, свої бажання – з соціальними вимогами та узгоджувати їх.

До перспективних напрямів, що вимагають подальшого поглибленого вивчення, можна віднести дослідження статевих модифікацій внутрішнього життя дошкільників; розробка психологічного та методичного забезпечення процесу впровадження у педагогічну практику ідеї комплексного підходу до розвитку в ранньому онтогенезі внутрішнього життя особистості.

Література

1. Калинаускас И. Интеллектуальная авантюра. Революция сознания / И. Калинаускас. – СПб. : Афина, 2011. – 224 с.
2. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника / О. Л. Кононко. – К. : Стилос, 2000. – 336 с.
3. Лисина М. И. Психология самосознания у дошкольников / М. И. Лисина, А. И. Силвестру. – Кишинев : Штипица, 1983. – 110 с.
4. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення : наукова монографія / М. В. Папуча. – Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2011. – 656 с.
5. Стожарова М. Ю. Формирование психологического здоровья дошкольников / М. Ю. Стожарова. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – 2008 с.
6. Татенко В. А. Психология в субъективном измерении / В. А. Татенко. – К. : Просвіта, 1996. – 404 с.
7. Тищенко С. П. Развитие внутреннего мира ребенка / С. П. Тищенко // Воспитание детей дошкольного возраста / под ред. Л. Н. Прокопиенко. – К. : Рад. шк., 1991. – С. 40–82.
8. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм ; пер. с нем. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – 251 с.
9. Шадриков В. Д. Мир внутренней жизни человека / В. Д. Шадриков. – М. : Логос, – 2006. – 388 с.
10. Яковсон С. Г. Роль субъективного отношения к этическим эталонам в регуляции морального поведения дошкольников / С. Г. Яковсон, Л. П. Почеревина // Вопросы психологии. – 1981. – № 1. – С. 41–49.